

Vilniaus draugijų indėlis išsaugant kultūros ir istorijos paveldą XX a. pradžioje

HENRYKA ILGIEVIČ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Henryka.Ilgievic@lkti.lt

Straipsnyje, remiantis Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos bei Vilniaus mokslo bičiulių draugijos ir Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriaus pavyzdžiais, apžvelgiamas XX a. pradžios Vilniaus draugijų indėlis išsaugant kultūros ir istorijos paveldą. Didžiausias Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos nuopelnas paminklo saugos srityje buvo Trakų salos pilies dalinis restauravimas ir konservavimas. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos nariai 1907 m. ištyrė ir išmatavo Vilniaus Pilies kalno požemius ir padarė jų brėžinius, rūpinosi Vilniaus Aukštutinės pilies, vienintelio išlikusio jos bokšto bei Trakų pilių apsauga, prisidėjo konservuojant Naugarduko pilies liekanas. Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriaus Archeologijos ir etnografijos sekcija stengėsi apsaugoti Vilniaus ir Gardino gubernijose buvusius archeologinius paminklus ir ten randamus monetų lobius. Pradėti didesnių istorijos ir kultūros paminklų restauravimo darbų draugijos negalėjo dėl lėšų trūkumo.

Rengiant straipsnį remtasi archyvine medžiaga, publikuota dokumentine medžiaga, to meto spauda, lenkų, lietuvių ir rusų autorių darbais.

Esminiai žodžiai: kultūros ir istorijos paveldas, Vilniaus Pilies kalnas, Trakų pilys, Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija, Vilniaus mokslo bičiulių draugija, Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyrius.

Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos nuopelnai kultūros ir istorijos paminklų apsaugos srityje

Ilgi priklausomybės nuo carinės Rusijos metai neigiamai atsiliepė Lietuvos istorijos ir kultūros paveldui. Nyko apleistos ir neprižiūrimos Vilniaus ir Trakų pilys, atimti iš katalikų sakraliniai objektai (bažnyčios, koplyčios, paminkliniai kryžiai). Kai kurie Vilniaus istoriniai ir sakraliniai pastatai buvo sugriauti rusų valdžios įsakymu (Že-

mutinė pilis, Šv. Juozapo bažnyčia, Pranciškonų bažnyčios varpinė), kiti perdaryti ir atiduoti stačiatikiams (Šv. Kazimiero, Šv. Trejybės, vizitiečių Jėzaus Širdies, augustinų Šv. Marijos Ramintojos, trinitorių Viešpaties Jėzaus bažnyčios), dar kituose įrengti archyvai ir sandėliai¹. Daug kitokių kultūros vertybių po XIX a. sukilimų buvo

¹ Klos, Juliusz. *Wilno: przewodnik krajoznawczy*, wyd. trzecie poprawione po zgonie autora. Wilno, 1937; *Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2. Vilnius, 1994, p. 64–65, 88–99.

konfiskuota, išvežta į Rusiją arba sunaikinta. Kita jų dalis išgrobstyta arba sunaikinta uždarinėjant katalikų vienuolynus, bažnyčias, lenkų švietimo įstaigas ir bibliotekas².

Vilniaus visuomenė su nerimu stebėjo nykstančius istorinius ir kultūros paminklus, tačiau griežto policinio režimo, įvesto po Sausio sukilimo (1863–1864) nuslopinimo, sąlygomis turėjo labai ribotas galimybes organizuoti jų gelbėjimą. Tikėtai XX a. pradžioje, kai spaudimas šiek tiek sušvelnėjo, gelbėti gimtojo krašto istorinį ir kultūrinį palikimą ėmėsi įkurta 1899 m. nelegali Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija (*Towarzystwo Miłośników Starożytnictwa i Ludoznawstwa*), dar kitaip vadinama Archeologijos rateliu. Draugijai vadovavo pradžioje matematikas, publicistas ir gimtosios istorijos mylėtojas Kazimierz Podernia (1843–1910), po jo archeologas Vandalinas Šukevičius (Wandalin Szukiewicz, 1852–1919)³.

Didžiausias Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos nuopelnas paminklo saugos srityje buvo Trakų salos pilies dalinis restauravimas ir konservavimas. Trakų pilių griuvėsiai nuo seno traukė istorikų, poetų, dailininkų ir keliautojų dėmesį. Trakų salos pilies vaizdas XIX a. antroje pusėje įamžintas Karolio Račinskio (Karol Raczynski), Mykolo Elwiro Andriolio (Michał Elwiro Andriolli), Napoleono Ordos, Sokrato Vorobjovo, Vincento Smakausko

(Wincenty Smokowski) ir daugelio kitų Vilniaus dailininkų ir grafikų darbuose⁴. Trakų pilys dažnai minimos to meto kelionių aprašymuose⁵.

Rusų valdininkai ir archeologai, kurie turėjo rūpintis istoriniais paminklais Šiaurės vakarų krašte, pripažindavo, kad būtina šias pilis saugoti, tačiau nesiėmė jokių konkrečių priemonių. Tam reikėjo didelių lėšų, kurių caro valdžia neskyrė. Paliktos be priežiūros pilys nyko ardomos laiko ir nesąmoningų aplinkinių gyventojų, kurie istorinių paminklų akmenis ir plytas naudojo savo reikmėms. XIX a. pabaigoje Trakų pilimis susidomėjo Imperatoriškajai archeologijos komisija Peterburge. Jos pavedimu filologas ir etnografas Eduardas Volteris kartu su architektu Michailu Prozorovu, Statistikos komiteto sekretoriumi Anastasijumi Šverubovičiumi, Vilniaus fotografu Stanisławu Fleury ir piešimo mokytoju Vasilijumi Giaznovu apžiūrėjo griuvėsius ir konstatavo jų kritišką būklę. Apžiūros rezultatus E. Volteris paskelbė rusiškoje Vilniaus spaudoje, o M. Prozoras parengė salos pilies konservavimo dokumentaciją. Tačiau dėl lėšų trūkumo neįamžinta jokių konkrečių nykstančio istorinio paminklo gelbėjimo darbų⁶.

2 *Kultura i polityka: Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży imperium rosyjskiego (1772–1915)*. Warszawa, 1994.

3 Uziębło, Lucjan. Kółko miłośników starożytnictwa i ludoznawstwa. *Kurier Wileński*, 1907, nr. 68, 24 marca (6 kwietnia); Sulimczyk [Uziębło, Lucjan]. Z wczorajszego Wilna. *Słowo*, 1929, nr. 300, 31 grudnia.

4 Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algimantas. *Trakų miestas ir pilys. Istorija ir architektūra*. Vilnius, 1991, p. 189–198; Orda, Napoleon. *Album widoków historycznych Polski, poświęcony Rodakom, zrysowany z natury przez Napoleona Ordę*. Warszawa, 1880.

5 Tripplin, Teodor. *Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi odbytej w 1856 roku przez Dr -a T. Trypplina*, t. 1: Litwa. Wilno, 1858, p. 114; Syrokomla, Władysław. *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, t. 1: Troki, Stokliszki, Jezno, Punie, Niemież, Miedniki etc. Wilno, 1857, p. 93–94.

6 Вольгер, Эдуард. Развалины Трокского замка. *Памятная книжка Виленской губернии на 1889*

Trakai. Pilies saloje griuvėsiai. Fot. Janas Bulhakas (Bulhak J. *Wędrówki fotografa w słowie i obrazie*, t. 3: *Przez Ponary do Trok*. Wilno 1933)

Senovės ir etnografijos draugija, matydama oficialių įstaigų neveiklumą, nutarė pati organizuoti Trakų salos pilies gelbėjimo akciją. Pradžioje susidurta su juridiniais sunkumais, nes, norint pradėti bet kokius darbus pilies teritorijoje, reikėjo gauti Imperatoriškosios archeologijos komisijos leidimą, o nelegali ir slapta draugija savarankiškai negalėjo tokio leidimo išsirūpinti. /Dokumentus gauti ėmėsi draugijos pirmininkas V. Šukevičius, kuris, būdamas šios komisijos nariu, palaikė ryšius su jos vadovybe Sankt Peterburge. 1901 m. siūsdamas komisijai ataskaitą apie archeologinius kasinėjimus Vilniaus gubernijoje jis kartu aprašė nykstančią Trakų pilį ir prašė leisti jam organizuoti jos gelbėjimą⁷. Kitas draugijos narys Vladislavas Zahorskis (Władysław Zahorski), norėdamas

išpopuliarinti Trakų pilies gelbėjimo idėją visuomenėje, išleido apie Trakus knygutę, iliustruotą nykstančios salos pilies vaizdais ir Lietuvos didikų kunigaikščių portretais. Knygutės įvade Zahorskis pabrėžė istorinę Trakų pilių svarbą ir pateikė romantišką pagoniškos Lietuvos viziją⁸.

Archeologijos komisija Peterburge pripažino Trakų pilių svarbą mokslui ir leido W. Szukiewiczui rinkti lėšas jų restauravimui, bet prašė pateikti darbų projektą ir sąmatą. Reikiamą dokumentaciją parengė inžinierius Bronislovas Malevskis (Bronisław Malewski)⁹. 1903 m. jo parengtas projektas Sankt Peterburge buvo patvirtintas ir leidimas dalinai restauruoti Trakų pilį buvo duotas. Pasiruošimas restauravimo darbams užtrūko dvejus metus. Piniginės aukos plaukė pamažu ir buvo mažesnės

200, Вильна, 1888, t. 2, p. 181–195; Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algimantas. *Trakų miestas ir pilys...*, p. 198–199.

7 Jurkowski, Roman. Z życia kulturalnego Wilna w latach 1899–1914. *Zapiski Historyczne*, 1990, t. 55, z. 1, p. 66–67; Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algimantas. *Trakų miestas ir pilys...*, p. 200–201.

8 Zahorski, Władysław. *Troki i Zamek trocki*. Wilno, 1902, 58 p., il.

9 Szukiewicz, Wandalin. W zamku Trockim. *Kurier Litewski*, 1906, nr. 44, 23 lutego (8 marca); Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algimantas. *Trakų miestas ir pilys...*, p. 201; Vercinkevičius, Juozas; Mikulionis, Stanislovas; Bronislovas Malevskis. *Statyba ir architektūra*, 1986, nr. 8, p. 31.

negu norėjosi organizatoriams. Vilniaus visuomenė, turėdama ribotas finansines galimybes, pirmumą teikė slaptam švietimui, labdaringai veiklai, bažnyčių restauravimui ir mažiau galėjo skirti lėšų istorinių griuvėsių restauravimui. Tačiau sumanymo dalinai restauruoti Trakų pilį neatsisakyta. 1904 m. rugpjūčio mėnesį į Vilnių atvyko žymus Krokuvos restauratorius Zygmuntas Hendelis. Jis turėjo tikslą apžiūrėti Šv. Mykolo bažnyčią ir Vilniaus Aukštutinės pilies bei Trakų pilių liekanas. Lydimas V. Šukevičiaus ir B. Malevskio, svečias aplankė Trakus ir atidžiai apžiūrėjo salos ir pusiasalio pilis. Sugrįžęs į Krokvą Hendelis parengė ir išleido specialią knygutę, kurioje detaliai aprašė Trakų pilių būklę ir naudingai patarė, kaip geriausia restauruoti šį istorinį paminklą¹⁰.

Pilies restauravimo darbai buvo pradėti 1905 m. pavasarį. Iki to laiko surinkta apie 2 tūkst. rublių, kurių pakako restauruoti pietrytinį priešpilio bokštą. Bokšto apatinėje dalyje žiojėjo skylės, sienos skilinėjo ir bokštas galėjo nugriūti. Pradėjus darbus pirmiausia reikėjo atkasti bokštą iki pamatų, paskui užmūryti skylės ir užtaisyti plyšius sienose. Pašalinus žemes aplink bokštą, išryškėjo jo konstrukcija. Vykdamas darbus, pilies teritorijoje rasta daug daiktų: keli akmeniniai sviediniai, kokliai su ornamentais, keramikinių indų šukių ir metalo dirbinių (durų vyriai ir rankenos, turėklų tvirtinimai, metaliniai odinių drabužių papuošimai, iešmas). Smulkesnius radinius Šukevičius pasiėmė į Nočią, kur ruošėsi juos nuvalyti ir

konservuoti, stambesnius paliko saugoti Trakų vaistininkui Janui Podbielskiui. Dalis Trakų pilies saloje rastų daiktų vėliau buvo atiduota Vilniaus viešajai bibliotekai, dalis – Vilniaus mokslo bičiulių draugijos muziejui. Priešpilio bokšto restauravimo darbai vyko pusantrą mėnesio. Juos baigus V. Šukevičius paskelbė išsamią ataskaitą, iš kurios matyti, kad dalinei Trakų pilies restauracijai 1905 m. išleista 1913 rublių 89 kapeikos. Sutvarkius tą vieną bokštą darbai pilies saloje buvo nutraukti, nes prasidėję 1905 m. revoliuciniai įvykiai nukreipė visuomenės dėmesį į kitus dalykus. Pasirūpinta tik tuo, kad pilies griuvėsiai nebūtų niokojami. Kadangi V. Šukevičius daugiausia laiko leido savo dvarelyje Nočioje, kas vyksta pilies saloje sekė gyvenantis Trakuose draugijos narys J. Podbielskis. Jis žiūrėjo, kad vietiniai gyventojai senu papratimu neardytų akmenų ir plytų iš pilies sienų¹¹.

Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos pastangomis taip pat atlikta mažesnių darbų. Župronių bažnyčioje atidengta paminklinė lenta neseniai mirusiam poetui Pranciškui Bohuševičiui (lenk. Franciszek Bohuszewicz, baltarus. Францішак Борушевіч, 1840–1900), Rusų kapinėse atnaujinti Vilniaus universiteto profesorių Leono Borowskio (1784–1846) ir Tomaszo Hussarzewskio (1732–1807) antkapiniai paminklai, prisidėta prie kai kurių Vilniaus sakralinių objektų (Šv. Kazimiero koplyčios Vilniaus katedroje, Šv. Petro ir Povilo

10 Hendel, Zygmunt. *Zamki na Trockim jeziorze: z 4 tablicami i 3 ilustracjami w tekście*. Kraków, s. a.

11 Szukiewicz, Wandalin. W zamku Trockim. *Kurier Litewski*, 1906, nr. 44, 23 lutego (8 marca); *Zashtowt, Leszek. Wileńscy „miłośnicy „starożytności” w latach 1899–1914. Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1990, t. 35, nr. 2–3, p. 265–266.

bažnyčios, Šv. Jackaus koplytėlės) dalinio restauravimo¹².

1907 m. pasikeitus politinėms aplinkybėms Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija buvo likviduota, o jos nariai perėjo į naujai įsikūrusią Vilniaus mokslo bičiulių draugiją, kuriai perduotos taip pat turėtos knygos ir archyviniai dokumentai¹³.

Vilniaus mokslo bičiulių draugijos pastangos gelbėti istorinius paminklus

Palankesnės aplinkybės saugoti ir tirti istorinį ir kultūrinį palikimą susidarė po 1905–1907 m., kada po revoliucinių įvykių buvo padaryta žymių nuolaidų Šiaurės vakarų krašto gyventojams, leista kurti naujas draugijas ir organizacijas. Tarp daugelio švietimo, kultūros ir mokslo draugijų 1907 m. buvo įkurta Vilniaus mokslo bičiulių draugija (*Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*), kuri, turėdama kitų svarbių užduočių, ėmėsi saugoti, tyrinėti ir propaguoti gimtosios istorijos ir kultūros palikimą. Draugija savo bibliotekoje kaupė retus spaudinius, rankraščius, istorinius dokumentus, o muziejuje – meno kūrinius, istorinius, etnografinius ir archeologinius eksponatus. Sukauptos kultūrinės vertybės

buvo tvarkomos ir tyrinėjamos, tai darė patys draugijos nariai ir kiti mokslininkai, besidomintys buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriniu ir kultūriniu palikimu¹⁴.

Vilniaus mokslo bičiulių draugija, pratęsdama savo pirmtakės Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos tradicijas, taip pat rūpinosi istorinių paminklų apsauga. Pirmiausia jos nariai nutarė ištirti legendomis apipintus Vilniaus Pilies kalno požemius. Svarbu buvo nustatyti požemių kryptis ir jų būklę, nes bijota, kad jiems įgriuvus, gali atsirasti pavojingos rūmų liekanoms ir bokštui įdubos. 1907 m. vasarą du draugijos nariai (architektas Wacławas Michniewiczus ir inžinierius Franciszekas Walickis) ištyrė ir išmatavo Pilies kalno požemius bei padarė jų brėžinius. 1907 m. rugsėjo 17 d. draugijos posėdyje jie paskelbė tyrimų rezultatus. Paskui visa dokumentacija (požemių nuotraukos, brėžiniai) atiduota draugijos archyvui. Požemių rekonstravimo ar kitus Pilies kalno gelbėjimo darbus draugija negalėjo pradėti dėl lėšų trūkumo¹⁵.

Neturėdama galimybių pati viena rūpintis Pilies kalnu Vilniaus mokslo bičiulių draugija kreipėsi pagalbos į tuometinę Vilniaus miesto valdžią. Draugijos inicijuota miesto valdyba pakvietė grupę „senovės mylėtojų“ (Ksaweras Zubowiczus, W. Zahorskis, Lucjanas Uziębło, kunigas kanauninkas Zygmuntas Dunin-Kozickis,

12 Uziębło, Lucjan. Kartki luźne: pomniki wileńskie (A. E. Odyńca, L. Borowskiego, misyjny św. Jacka). *Tygodnik Polski*, 1901, nr. 33 (46), p. 262, 3 (16) listopada; Jarocki, Stanisław. Posąg św. Jacka w Wilnie. *Tygodnik Ilustrowany*, 1902, nr. 15, p. 292, il.; Poklewski, Józef. *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*. Toruń, 1994, p. 33–34.

13 Kościalkowski, Stanisław. Działalność ś. p. dra Władysława Zahorskiego na gruncie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. *Ateneum Wileńskie*, 1927, t. 4, p. 452–458; Zasztowt, Leszek. Wileńscy „miłośnicy „starożytności” w latach 1899–1914. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1990, t. 35, nr. 2–3, p. 267.

14 *Ustawa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1907; Brensztejn, Michał. *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1937.

15 Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa w r. 1907. *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1908, p. 175.

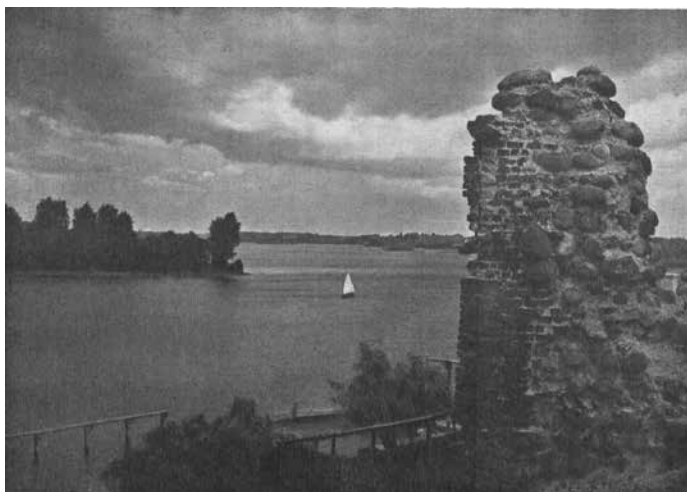
Vilnius. Katedros ir Pilies kalno vaizdas. Fot. J. Bulhakas (J. Bulhak. *Wilno*, t. 1. Wilno 1924)

Ludwikas Abramowiczius, Waclawas Gizard-Studnickis), kurie turėjo nuspręsti, kaip geriausia turimomis lėšomis apsaugoti šį istorinį paminklą. Minėtieji asmenys kartu su miesto burmistru Michału Węślawskiu atidžiai apžiūrėjo pilies griuvėsius ir nutarė pirmiausia juos nufotografuoti tokios būklės, kokioje jie yra. Paskui pilies liekanų nuotraukas ir aprašymą nusiųsti žymiam Krokuvos konservatoriui Zygmuntui Hendeliui ir prašyti jo patarti, kaip jas apsaugoti nuo tolesnio irimo. Uziėbla ir Zahorskis pažadėjo paieškoti archyvuose Vilniaus pilių brėžinių ir piešinių, o taip pat duoti iš savo kolekcijų senovinių plytų ir koklių pavyzdžius. Be to, komisijos nariai siūlė nugriauti medinį antstatą nuo viešintelio išlikusio pilies bokšto (Gedimino bokštas), tačiau miesto galva nesutiko, nes antstatas buvo reikalingas gaisrininkams, kurie iš jo stebėjo miestą. Antstatas buvo paliktas (jis nugriautas 1930 m.), bet pats bokštas šiek tiek aptvarkytas: nuimtos reklaminės iškabos, sienos suveržtos metaliniais lankais ir sutvirtinti byrantis kampai.

O kad bokštą apsaugotų nuo pavojingos vibracijos, uždrausta šaudyti vidurienį iš patrankos, stovinčios pilies kieme¹⁶.

Didelis pavojus Pilies kalnui iškilo 1911 m. pabaigoje, kai miesto taryba, vandentiekio ir kanalizacijos vyriausiajam inžinieriui Eduardui Šenfeldui pasiūlius, nutarė jame įrengti vandens rezervuarą. Šį sumanymą įgyvendinus pilies kalnas kaip istorinis paminklas būtų visiškai suniokotas, todėl Vilniaus „senovės mylėtojai“, visų pirma Vilniaus mokslo bičiulių ir Lietuvos mokslo draugijos, ėmėsi žygių jam ginti. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos valdybos delegacija (Michašas Brensztejnus, Janas Obstas, W. Zahorskis) 1911 m. gruodžio 23 d. (1912 m. sausio 5 d.) Vilniaus miesto viceburmistrui Konradui Niedziałkowskiui įteikė raštišką prašymą išsaugoti istorinį kalną ir rasti kitą vietą vandens rezervuarui įrengti. Vandens rezervuaro įrengimo

¹⁶ L. A. [Abramowicz, Ludwik]. Opieka nad zabytkami. *Kurier Litewski*, 1908, nr. 230, 7 (20) paždziernika; Ruina na Górze Zamkowej. *Goniec Wileński*, 1908, nr. 202, 7 paždziernika.

Trakai. Pusiasalio pilies liekanos. Fot. J. Bułhakas (Bulhak J. *Wędrówki fotografa w słowie i obrazie*, t. 3: *Przez Ponary do Trok*. Wilno 1933)

klausimas pakartotinai buvo svarstomas miesto tarybos posėdyje, tačiau inžinierius Šenfeldas laikėsi nuomonės, kad jis turi būti įrengtas būtent Pilies kalne. Vis dėlto, po karštų ginčų spaudoje ir Imperatoriškosios archeologijos komisijos įsikišimo, nevykęs sumanymas įrengti istoriniame pilies kalne vandens rezervuarą buvo sustabdytas¹⁷. Be to, Vilniaus Pilies kalno gynimo akcija paskatino ir kitas organizacijas susirūpinti jo tvarkymu. Sodų komisijos ir Vilniaus archeologijos komisijos pavedimu buvo parengti keli Aukštutinės pilies griuvėsių restauracijos ir viso kalno sutvarkymo projektai, tačiau ne vienas iš jų nebuvo priimtas, o 1914 m. kilęs Pirmasis pasaulinis karas sustabdė kalno tvarkymo darbus¹⁸.

¹⁷ Szenfeld, Edward. Dłaczego Góra Zamkowa a nie Stołowa?, *Kurier Litewski*, 1912, 9 (22) lutego; Obst, Jan. O Górę Zamkową, *Kurier Litewski*, 1912, nr. 44, 7 marca. Keršytė, Nastazija. Lietuvos kultūros vertybių globos institucijos Vilniuje XX amžiaus pradžioje. *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1900–1940*. Vilnius, 1998, p. 72–81.

¹⁸ Kitkauskas, Napoleonas. *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*. Vilnius, 1989, p. 63–65; Keršytė, Nasta-

Vilniaus mokslo bičiulių draugija taip pat rūpinosi kitais istoriniais paminklais. 1907 m. ji iš savo kuklių pajamų skyrė lėšas Naugarduko pilies liekanų konservavimo darbams, kuriuos atliko Varšuvos istorinių paminklų globos draugija (*Warszawskie Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości*). Tais pačiais metais Vilniaus mokslo bičiulių draugija ėmėsi žygių Trakų Pusiasalio piliai apsaugoti. Šios pilies griuvėsiai buvo lengviau prieinami negu pilis saloje ir ardomi ne tik laiko, bet ir nesąmoningų gyventojų. 1907 m. iškilo pavojus, kad jie bus visiškai sunaikinti, nes pradėjus Trakuose statyti cerkvę, jos statybai nutarta panaudoti Pusiasalio pilies ir jos teritorijoje vėliau pastatyto dominikonų vienuolyno plytas ir akmenis. Trakų gyventojai pranešė apie istorinių pastatų griovimą Vilniaus mokslo bičiulių draugijai. Draugijos vadovybė nedelsdama kreipėsi į Vilniaus gubernatorių ir Imperatoriškąją archeologijos komisiją

zija. Lietuvos kultūros paveldo globos, organizuotos carinės Rusijos XIX amžiaus antroje pusėje, aspektai. *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2005, nr. 12, p. 3–16.

prašydama sustabdyti istorinio paminklo ardymą. Gubernatorius Dmitrijus Liubimovas liepė sustabdyti ardymo darbus, tačiau bandė įrodinėti, kad griuvėsiai nevertingi nei meniniu, nei archeologiniu požiūriu, o štai draugija ir istorinių paminklų globėjas Šukevičius buvo įsitikinę, kad Lietuvoje išvis mažai beliko nesunaikintų praeities paminklų ir labai svarbu išsaugoti nors jų liekanas. Archeologijos komisija Sankt Peterburge, norėdama išaiškinti tikrąją padėtį, atsiuntė į Trakus savo narį, restauratorių Piotrą Pokryškina. Jis apžiūrėjo griuvėsius ir nusprendė, kad Pilies liekanos pusiasalyje yra saugotinas istorinis paminklas. Remdamasi jo nuomone, Archeologijos komisija pareiškė, kad „negali duoti leidimo toliau ardyti minėtų pastatų“. Pusiasalio pilies likučiai buvo išgelbėti nuo suniokojimo¹⁹.

Vilniaus mokslo bičiulių draugija planavo pratęsti Trakų salos pilies restauravimą. 1908 m. kovo mėnesį laikraštyje buvo išspausdintas draugijos kreipimasis, kuriame ji kvietė aukoti pinigų „didingos Kęstučio pilies Trakuose“ gelbėjimui. Rašte pažymėta, kad draugija negalinti svajoti apie kapitalinį pilies restauravimą, nes tam reikia didelės pinigų sumos, bet stengsis apsaugoti jos liekanas nuo tolesnio irimo²⁰.

Buvo įsteigtas specialus Trakų pilies gelbėjimo fondas. Tačiau visuomenės dėmesys tuometu buvo nukreiptas į sakralinių objektų restauravimą ir aukos kunigaikščių pilies gelbėjimui buvo nedidelės. 1908 m. tam tikslui surinkta 121 rub. 20 kapeikų, 1914 m. – 150 rublių. Tokios sumos nepakako pradėti didesnio masto konservavimo darbams, todėl sutvirtintos tik labiausiai suirusios vietos bei sutvarkyta aplinka apie 1905 m. Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos pastangomis restauruotą bokštą. Didesnės apimties Trakų salos pilies konservavimo darbai atlikti tarpukariu, vadovaujant lenkų restauratoriams Janui Borowskiui, Ksawerui Piwockiui ir Witoldui Kieszkowskiui²¹. Po Antrojo pasaulinio karo Trakų pilį visiškai atstatė Lietuvos TSR specialistai²².

Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriaus siekiai apsaugoti archeologinius paminklus

1910 m. Vilniaus švietimo apygardos globėjo Grigorijaus Levickio (Григорий Васильевич Левицкий, 1852–1918 ir kitų rusų veikėjų iniciatyva buvo atgaivintas Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyrius (*Северо-Западный*

19 Переписка Виленского общества любителей наук с виленским губернатором о сохранении руин Трокского замка, Вилна, 1907 г. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1135, ap. 22, b. 29; Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa [Przyjaciół Nauk w Wilnie] w r. 1907. *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, 1908, t. 1, p. 175; Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algimantas. *Trakų miestas ir pilyš...*, p. 201–202.

20 Odezwa [Zarząd Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie]. *Kurier Litewski*, 1908, nr. 51, 1/14 marca.

21 *Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w r. 1908. Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, t. 2. Wilno, 1909. p. 136; *Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w r. 1914*. Wilno, 1915, p. 14; Rymaszewski, Bohdan. Niektóre zagadnienia konserwatorskie Wilna i Trok w XX wieku. *Wilno i świat: dzieje środowiska intelektualnego*, t. 2, red. E. Feliksiak i M. Lesia. Białystok, 2002, p. 29–41; Lorenz, Stanisław. *Album wileński*. Warszawa, 1986.

22 Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algimantas. *Trakų miestas ir pilyš...*, p. 274–278.

Отдел Императорского Русского Географического Общества), prieš tai veikęs 1867–1875 metais. Skyrius ketino atlikti tyrimus geografijos, geologijos, istorijos, archeologijos, etnografijos ir gamtos srityse. Kartu jam buvo keliami ir politiniai reikalavimai. Jis, kaip ir kitos rusų organizacijos, turėjo stiprinti rusų politinę ir kultūrinę įtaką Šiaurės vakarų krašte²³.

Atkurtame skyriuje veikė keturios sekcijos: 1) geografijos ir statistikos; 2) archeologijos ir etnografijos; 3) istorijos; 4) archeografijos. Labiausiai politizuotos buvo istorijos ir archeografijos sekcijos. Didesnių mokslinių rezultatų pasiekė tie padaliniai, kurių veikla kiek mažiau buvo suvaržyta ideologiniais reikalavimais, tai yra geografijos ir statistikos bei archeologijos ir etnografijos. Be to, archeologijos ir etnografijos sekcija įnešė tam tikrą indėlį saugant archeologinius paminklus. Sekcijos vadovas Jevdokimas Romanovas (rus. Евдоким Романович Романов, baltarus. Еўдакім Раманавіч Раманаў, 1855–1922), apžiūrindamas Vilniaus ir Gardino gubernijose esančius archeologinius paminklus, pastebėjo, kad kaimo gyventojai, nesu-

prantantys piliakalnių ir pilkapių istorinės reikšmės, dažnai suardavo šlaitus ir paviršius ir tuo paspartindavo jų irimą. Nemažai žalos archeologiniams paminklams pridarydavo lobių ieškotojai ir savamoksliai „archeologijos mylėtojai“. Ieškodami lobių ar retų archeologinių radinių, jie suardydavo kultūrinį sluoksnį ir sunaikindavo tik patyrusiems specialistams suprantamus praeities pėdsakus. Norėdamas sumažinti mėgėjų daromą žalą, J. Romanovas paruošė specialią instrukciją, nurodančią, kaip reikia atlikti archeologinius kasinėjimus. Instrukcija buvo išsiųsta į Vilniaus švietimo apygardos mokymo įstaigas²⁴. Tuo pačiu tikslu 1911 m. buvo sudaryta speciali komisija archeologiniams darbams kontroliuoti ir radiniams saugoti. Šalia kitų užduočių ji turėjo stebėti vykstančius Vilniuje žemės darbus (tuo metu Vilniuje buvo tvarkoma kanalizacija ir vandentiekis) ir pasirūpinti randamais žemėje senais daiktais. Vertingi radiniai buvo atiduodami Vilniaus viešosios bibliotekos muziejui, buvusiam uždaryto Universiteto patalpose²⁵.

Susirūpinta ir atsitiktinai randamais monetų lobiais. Iki to laiko radinius registruodavo gubernijų statistikos komitetai

23 Положение о Северо-Западном Отделе Императорского Русского Географического Общества, Высочайше утвержденное 26 февраля 1867 г. *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1910, т. 1; Левицкий, Григорий. О возобновлении деятельности Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества (Речь на собрании 16 января 1910 г.). *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1910, т. 1, р. 1–2; Миловидов, Александр. Восстановление деятельности Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества. *Виленский вестник*. Вильна, 1910, пг. 1976, р. 2.

24 Журналы Совета Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества за 1911 год № 6, 15 января 1911 года. *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1912, т. 3, р. 366–367.

25 Отчет Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества за 1911 год. *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1912, т. 3, р. 387; Отчет Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества за 1912 год. *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1913, т. 4, р. 266.

ir siūsdavo juos Rusijos archeologijos komisijai Peterburge, kuri, apžiūrėjusi rastas monetas, atrinkdavo vertingiausias Sankt Peterburgo muziejams, o mažiau vertingas atiduodavo kitiems rusų muziejams arba grąžindavo statistikos komitetams. Šiaurės vakarų skyriaus vadovybė buvo suinteresuota papildyti krašto muziejų numizmatikos rinkinius randamomis monetomis ir šio klausimu kreipėsi į Gardino, Kauno, Vilniaus, Minsko, Mogiliavo, Vitebsko gubernatorius. Pastarieji, atsižvelgdami į skyriaus vadovybės prašymą, įpareigojo gubernijų statistikos komitetus informuoti apie aptinkamus lobius ne tik Rusijos geografų draugijos vadovybę Sankt Peterburge, bet ir Šiaurės vakarų skyrių²⁶. Sutinkamai su gubernatoriaus potvarkiu 1911 m. Gardino gubernijos statistikos komitetas pranešė skyriui apie aštuonis XVII ir XVIII a. sidabrinių monetų lobius, 1912 m. – apie du. Viename iš jų, rastame Kobrino apskrityje, Perkų kaime, buvo net 1507 monetas. Archeologijos komisija Sankt Peterburge atrinko iš to lobiai vieną monetą Ermitažo muziejui, o kitas perdavė Vilniaus ir Gardino muziejams. 1911 m. Vilniaus gubernijos statistikos komitetas informavo apie du XVI–XVII a. sidabrinių monetų radinius Švenčionių apskrityje ir vieną Vilniaus apskrityje. Skyriaus tarybos narys Flavijanas Dobrianskis (*Флавиан Николаевич Добрянский, 1848–1919*), apžiūrėjo rastas monetas ir vertingiausias

įsigijo Vilniaus viešosios bibliotekos muziejus²⁷. Tolesnius skyriaus planus nutraukė Pirmasis pasaulinis karas.

Išvados

1. XX a. pradžioje kultūros ir istorijos paveldo išsaugojimu rūpinosi Senovės ir etnografijos mylėtojų draugija, Vilniaus mokslo bičiulių draugija, Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyrius.
2. Didžiausias Senovės ir etnografijos mylėtojų draugijos nuopelnas paminklosaugos srityje buvo Trakų salos pilies dalinis restauravimas ir konservavimas.
3. Vilniaus mokslo bičiulių draugijos nariai ištyrė ir išmatavo Vilniaus Pilies kalno požemius ir padarė jų brėžinius, rūpinosi Vilniaus Aukštutinės pilies, vienintelio išlikusio jos bokšto bei Trakų pilių apsauga, prisidėjo restauruojant Naugarduko pilies liekanas.
4. Imperatoriškosios Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyrius ėmė tam tikrą indėlį išsaugant archeologinius paminklus Vilniaus ir Gardino gubernijose.
5. Pradėti didesnių istorijos ir kultūros paminklų restauravimo darbų draugijos negalėjo dėl lėšų trūkumo.

26 Довгялло, Дмитрий. Северо-Западный Отдел Императорского Русского Географического Общества в 1910 году (Доклад в собрании С.-З. Отдела 16 января 1911 г.). *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1911, т. 2, р. 9–10.

27 Отчет Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества за 1911 год. *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1912, т. 3, р. 395–396; Отчет Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества за 1912 год. *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1913, т. 4, р. 263–264.

Literatūra ir šaltiniai

- Baliulis, Algirdas; Mikulionis, Stanislovas; Miškinis, Algimantas. *Trakų miestas ir pilys. Istorija ir architektūra*. Vilnius, 1991.
- Brensztejn, Michał. *Towarzystwo Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1937.
- Hendel, Zygmunt. *Zamki na Trockim jeziorze: z 4 tablicami i 3 ilustracjami w teksście*. Kraków, s. a.
- Ilgiewicz, Henryka. Wandalin Szukiewicz (1852–1919) jako inicjator renowacji zamku trockiego. *Lituano – Slavica Posnaniensia. Studia Historica*. Poznań, 2007, t. 12, p. 77–86.
- Jarocki, Stanisław. Posąg św. Jacka w Wilnie. *Tygodnik Ilustrowany*, 1902, nr. 15, p. 292, il.
- Jurkowski, Roman. Z życia kulturalnego Wilna w latach 1899–1914. *Zapiski Historyczne*, 1990, t. 55, z. 1, p. 60–87.
- Keršytė, Nastazija. Lietuvos kultūros paveldo globos, organizuotos carinės Rusijos XIX amžiaus antroje pusėje, aspektai. *Kultūros paminklai*. Vilnius, 2005, nr. 12, p. 3–16.
- Keršytė, Nastazija. Lietuvos kultūros ver-
- tybių globos institucijos Vilniuje XX amžiaus pradžioje. *Vilniaus kultūrinis gyvenimas 1900-1940*. Vilnius, 1998, p. 72–81.
- Kitkauskas, Napoleonas. *Vilniaus pilys: statyba ir architektūra*. Vilnius, 1989.
- Kłos, Juliusz. *Wilno: przewodnik krajoznawczy*, wyd. trzecie poprawione po zgonie autora. Wilno, 1937.
- Kościałkowski, Stanisław. Działalność ś. p. dra Władysława Zahorskiego na gruncie Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie. *Ate-neum Wileńskie*, 1927, t. 4, p. 452–458.
- Kultura i polityka: Wpływ polityki rusyfikacyjnej na kulturę zachodnich rubieży imperium rosyjskiego (1772–1915)*. Warszawa, 1994.
- L. A. [Abramowicz, Ludwik]. Opieka nad zabytkami. *Kurier Litewski*, 1908, nr. 230, 7 (20) października.
- Lietuvos architektūros istorija. Nuo XVII a. pradžios iki XIX a. vidurio*, t. 2. Vilnius, 1994.
- Lorenz, Stanisław. *Album wileński*. Warszawa, 1986.
- Obst, Jan. O Górę Zamkową. *Kurier Litewski*, 1912, nr. 44, 7 marca.
- Odezwa [Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie]. *Kurier Litewski*, 1908, nr. 51, 1/14 marca.
- Orda, Napoleon. *Album widoków historycznych Polski, poświęcony Rodakom, zrysowany z natury przez Napoleona Ordę*. Warszawa, 1880.
- Poklewski, Józef. *Polskie życie artystyczne w międzywojennym Wilnie*. Toruń, 1994, p. 33–34.
- Rymaszewski, Bohdan. Niektóre zagadnienia konserwatorskie Wilna i Trok w XX wieku. *Wilno i świat: dzieje środowiska intelektualnego*, t. 2, red. E. Feliksiak i M. Lesia. Białystok, 2002, p. 29–41.
- Ruina na Górze Zamkowej. *Goniec Wileński*, 1908, nr. 202, 7 października.
- Syrokomla, Władysław. *Wycieczki po Litwie w promieniach od Wilna*, t. 1: *Troki, Stokliszki, Jezno, Punie, Niemież, Miedniki etc.* Wilno, 1857.
- Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w r. 1908. *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, t. 2. Wilno, 1909, p. 112–145.
- Sprawozdanie z działalności i stanu Towarzystwa w r. 1907. *Rocznik Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*, Wilno, 1908, p. 170–187.
- Sprawozdanie ze stanu Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie w r. 1914*. Wilno, 1915.
- Sulimczyk [Uziębło, Lucjan]. *Słowo*, 1929, nr. 300, 31 grudnia.
- Szenfeld, Edward. Dlaczego Góra Zamkowa a nie Stołowa? *Kurier Litewski*, 1912, 9 (22) lutego.
- Szukiewicz, Wandalin. W zamku Trockim. *Kurier Litewski*, 1906, nr. 44, 23 lutego (8 marca). Vercinkevičius, Juozas; Mikulionis, Stanislovas; Bronislovas Malevskis. *Statyba ir architektūra*, 1986, nr. 8, p. 31.
- Tripplin, Teodor. *Dziennik podróży po Litwie i Żmudzi odbytej w 1856 roku przez Dr -a T. Trypplina*, t. 1: *Litwa*. Wilno, 1858, p. 114.
- Ustawa Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Wilnie*. Wilno, 1907.
- Uziębło, Lucjan. Kartki luźne: pomniki wileń-

- skie (A. E. Odyńca, L. Borowskiego, misyjny św. Jacka). *Tygodnik Polski*, 1901, nr. 33 (46), p. 262, 3 (16) listopada.
- Uziębło, Lucjan. Kółko miłośników starożytnictwa i ludoznawstwa. *Kurier Wileński*, 1907, nr. 68, 24 marca (6 kwietnia). Zahorski, Władysław. *Troki i Zamek trocki*. Wilno, 1902, 58 p., il.
- Zasztowt, Leszek. Wileńscy „miłośnicy „starożytności” w latach 1899–1914. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*, 1990, t. 35, nr. 2–3, p. 267.
- Вольтер, Эдуард. Развалины Трокского замка. *Памятная книжка Виленской губернии на 1889 год*, Вильна, 1888, Ч. 2, p. 181–195.
- Довгялло, Дмитрий. Северо-Западный Отдел Императорско-
- го Русского Географического Общества в 1910 году (Доклад в собрании С.-3. Отдела 16 января 1911 г.). *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1911, t. 2, p. 9–10.
- Журналы Совета Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества за 1911 год № 6, 15 января 1911 года. *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1912, t. 3, p. 366–367.
- Левичкий, Григорий. О возобновлении деятельности Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества (Речь на собрании 16 января 1910 г.). *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1910, t. 1, p. 1–2.
- Миловидов, Александр. Восстановление деятельности Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества. *Виленский вестник*. Вильна, 1910, nr. 1976, p. 2.
- Отчет Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества за 1911 год. *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1912, t. 3, p. 387, 395–396.
- Отчет Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического
- Общества за 1912 год. *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*, 1913, t. 4, p. 263–266.
- Переписка Виленского общества любителей наук с виленским губернатором о сохранении руин Трокского замка. Вилна, 1907. Lietuvos valstybės istorijos archyvas, f. 1135, ap. 22, b. 29.
- Положение о Северо-Западном Отделе Императорского Русского Географического Общества, Высочайше утвержденное 26 февраля 1867 г. *Записки Северо-Западного Отдела Императорского Русского Географического Общества*. Вильна, 1910, t. 1.